

Abstract

Children's books are a means of socialising children as well as teaching them the subtleties of their mother language. Children's books, especially illustrated children's books, play a crucial role in the construction of gender, as they are a tool through which social norms and values are transmitted to the child at an early age. It is a well known subject that there are explicit and implicit messages loaded with gender stereotypes in children's books, which play a crucial role in the development of gender identity in early childhood, and that women and girls are identified with restrictive gender roles and characteristics. Accordingly women are usually secondary characters restricted to domestic contexts and characterized by traditional roles. Male characters generally perform their jobs in public (outside the home); depicted as a leader, decision maker and hero. The research tradition, focusing on analysing how gender stereotypes are reflected in children's literature, started with the influence of the second-wave women's movement in the 1970s. The aim of this study is to examine how the gender perspective has been represented in the research on children's literature in the historical process and contemporary debates on this subject. The functions of books written by adults for children to strengthen the stereotypes of children's gender roles or to exterminate these stereotypes by offering options that will challenge stereotypical gender roles will continue to be a significant topic of discussion in the future as well as today.

Key Words: Children's books, gender stereotypes, gender representation

Giriş

Dil ile toplumsal cinsiyet kalıp yargıları arasında sıkı bir bağ vardır. Dil, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarını sürdürmek veya terk etmek için bir araç görevi görür. Dil, bir yandan bireylere kendilerini ifade etme ve yaratma özgürlüğü sunarken diğer yandan yaratma becerilerini sınırlar (Turner-Bowker, 1996). Çocuklar, sözlü dili toplumsallaşma sürecinde ilk sosyal ortam olan aile içinde öğrenmeye başlarken, yazılı dilin özelliklerini ise çocuk kitapları aracılığıyla öğrenirler. Kitaplar aracılığıyla çocuklar, yakın çevrelerinin dışındaki dünyayı; diğer oğlan ve kız çocuklarının neler yaptıklarını, söylediklerini ve hissettiklerini; neyin doğru neyin yanlış olduğunu; kendi yaşlarındaki çocuklardan ne beklendiğini öğrenirler. Bununla birlikte, kitaplar çocuklara büyüdüklerinde neye benzeyeceklerini ve nasıl olmaları gerektiğine dair rol modeller de sunar (Weitzman vd., 1972). Çocuk kitapları özellikle de resimli çocuk kitapları, çocuğa erken yaşta toplumsal normların ve değerlerin sunulduğu bir araç niteliği taşıdığı için toplumsal cinsiyetin inşasında önemli bir rol oynar. Çünkü bir bütün olarak edebiyat çocuklara kendi dünyalarının hikâyesini anlatır; toplumun değerlerini ve hem kadın ve erkek yetişkinlerin hem de kız ve oğlan çocukların oynaması beklenen roller hakkında bilgi aktarır (Brooks-Gunn vd., 1979; Lynch, 2016).

Çocuk edebiyatı yapıtları, çocuklara anadilinin inceliklerini öğretmekle birlikte toplumsallaştırmanın da aracıdır. Kanat (2012), çocuk edebiyatı yapıtlarında

ya da edebiyat başlığı altında çocuklarla buluşturulan kitaplarda, çocuğun, yaşama ilişkin birçok yargıyla örtük ya da açık olarak buluştuğunu, bunların en önemlilerinden birinin kadına ilişkin yargılar olduğunu belirtmektedir. Dil, toplumsal cinsiyet kalıpyargılarını sürdürmek veya terk etmek için bir araç görevi görebilir. Ancak, dünyanın her yerindeki kadınlar geleneksel kalıp yargıları yıkıyor olsalar da bu açıkça çocuk edebiyatına yansımamakta, çocuklara eşitsizlik yaratan değerleri öğreten modeller sunulmaya devam etmektedir (Turner-Bowker, 1996).

Hiçbir ortamın, çocuk edebiyatından daha kapsamlı olarak incelenmediğini belirten McCabe vd. (2011), bu durumu çocukların kültürel miraslarını öğrenmelerinde güçlü bir araç olarak çocuk kitaplarının taşıdığı kültürel öneme dayandırmaktadır. Çocuk kitapları, çocuklara erken yaşlarında okunduğu ve tekrarlı okunduğu için özellikle önemlidir; çünkü bu dönem, çocukların kimliklerini oluşturmaya yardımcı olan öz imgelerin oluşumuna önemli katkı sağlayan bir dönemdir (McCabe, vd., 2011). Erken çocukluk döneminde, toplumsal cinsiyet kimliğinin gelişiminde önemli rol oynayan çocuk kitaplarında toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargılarla yüklü açık ve örtük iletiler olduğu, özellikle kadınların ve kız çocukların sınırlı rollerle ve özelliklerle betimlendiği bilinmektedir. Örneğin kadınlar, genellikle ikincil karakterdir; özel alan olarak nitelendirilen ev ortamında anne ve eş olarak bulunur ve genellikle erkek karakterler tarafından kurtarılmaya gereksinim duyarlar. Erkek karakterler de kalıplaşmış rollerde sunulmuştur, fakat bu durum olumsuz olarak değerlendirilmez. Örneğin, erkek karakterler daha çok merkezi rollerde (başkahraman) betimlenir. Genellikle kamusal alanda (ev dışında) mesleklerini icra ederken; lider, karar verici ve kahraman olarak görülür. Çocuk edebiyatına yansıdığı şekliyle toplumsal cinsiyet yanlılığı, bugün de hâlâ yaygındır ve çocuk kitaplarındaki toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargıların ve cinsiyetçiliğin küçük çocuklarda cinsiyet kimliğinin gelişimini etkilediği gerçeği ışığında bir sorun olmaya devam etmektedir (Tsao, 2008).

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet bakış açısının çocuk kitapları üzerinde yapılan araştırmalara nasıl yansıdığı tarihsel bir bağlam içinde sunulacak, çocuk kitaplarını toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla ele alan ulusal ve uluslararası alanyazın incelenecek ve bu konudaki güncel tartışmalar ele alınacaktır. Bu amaçla, öncelikle ikinci dalga feminizmin etkisiyle gündeme gelen ve günümüze kadar önemini kaybetmeden devam eden toplumsal cinsiyet bakış açısının, çocuk kitapları özelinde yapılan bilimsel araştırmalara nasıl yansıdığını ortaya koymak için tarihsel bir bakış açısı içinde, hem

uluslararası hem de ulusal alanyazından örnekler verilerek ana akım araştırma geleneğinin ortaya koyduğu veriler kategorize edilecektir. Söz konusu araştırma geleneğinin dayandığı kavramsal, kuramsal ve yöntembilimsel ortaklıkların, ya da benzerliklerin, 1990'lerden itibaren nasıl ve ne yönde değiştiği, günümüzde çocuk kitaplarına toplumsal cinsiyet merceğiyle bakan araştırmalardaki yeni yönelimler bağlamında tartışılacaktır.

Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Tartışmalarının Kısa Tarihi

Çocuk edebiyatı ve toplumsal cinsiyet başlığı altında yapılan araştırmaların birçoğu, 1970'lerin ayırıcı yönlerinden biri olan feminist pratiğe ve kurama gönderme yapar; çünkü bu dönem toplumsal cinsiyet etrafında dönen bütün tartışmaların tarihsel arkaplanını oluşturur. Kadınların eşitlik ve özgürlük mücadeleleri temelinde sosyal ve siyasal hak talepleri ile özetlenebilecek süreç, mücadelenin kendine özgü koşullarını vurgulayabilmek amacıyla tarihsel olarak işaretlenmiş ve dalga sözcüğüyle ifade edilmiştir. 70'li yıllardaki kadın hareketini ifade eden ikinci dalga feminizm, kadınların haklar ve özgürlükler mücadelesinin bütün tarihsel mirasını akademiye taşıyarak bilimsel bir temel oluşturmuş olması nedeniyle benzersiz bir sürece işaret eder. Toplumsal cinsiyet (gender) kavramsallaştırması, söz konusu bilimsel temelin en önemli yönlerinden biridir. Kadın hareketine teorik ve kavramsal bir analitik araç sağlayan toplumsal cinsiyet kavramı, sosyal bilimciler toplumsal yaşamın bütün alanlarında etkin bir eleştiri geliştirmenin zeminini vermiştir. Bhasin (2003) kavramların esas olarak görüşlerimizi netleştirmeye ve toplumsal gerçeklikleri daha sistematik bir yolla incelemeye yardımcı olan analitik araçlar olduğunu belirtir ve toplumsal cinsiyet kavramının da kadınlık ve erkeklığın yalnızca biyolojik değil, toplumsal kategoriler ya da yapılar olduğunu anlamamızı sağladığını ifade eder. Toplumsal cinsiyet, kadınlara ve erkeklere 'uygun' roller hakkındaki fikirlerin tamamen toplumsal olarak yaratıldığını ifade eden 'kültürel inşalar'a işaret etmenin bir yoludur (Scott, 1986). 1970'lerin kadın hareketinin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ön plana çıkarması, çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet ilişkileri araştırmalarını tetiklemiş ve toplumsal cinsiyete ilişkin kalıpyargıların ve kadınların görece temsillerinin sorgulanması gerektiği bilincini yerleştirmeye yönelik bir bilimsel gündem oluşturmuştur (Stephens, 2006).

70'li yıllardaki kadın hareketi, ilgisini cinsiyet rollerinin sınırlandırıcı doğasına ve bu rollerin bireysel gelişim üzerindeki olumsuz etkilerine odaklanmış, cinsiyetin 'toplumsal' olan yanını öne çıkaran yeni bakış açıları açmışlardır (Marland, 1983; Fraser ve Nicholson, 1993). Çocuk edebiyatı alanının toplumsal cinsiyet merceğiyle incelenmesi de bu eksen üzerinden

ilerlemiş, çocukların toplumsallaşma süreçlerini ve ortamlarını tüm yönleriyle araştırmayı hedefleyen bilimsel çalışmaların önemli bir kısmını oluşturmuştur. Toplumsallaşma süreci, cinsiyetin toplumsal olarak nasıl ve hangi araçlarla inşa edildiğinin anlaşılmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu anlamda Oakley (1972:186) klasikleşmiş eserinde çocukluktan yetişkin yaşamına kadar uzanan toplumsallaşma pratiklerine işaret etmiş ve bu süreçte çocukların uzun yıllar boyunca öğrendikleriyle, cinsiyet rollerini içselleştiren ve kendi kişiliklerinin bir parçası hâline getiren yetişkinlere dönüştürüldüğünü öne sürmüştü. Böylece toplumsallaşmanın iki kritik ortamı olarak ailede ve okulda yaşanan süreçlerin geleneksel cinsiyet rollerinin öğrenilmesindeki etkisini sorunsallaştıran araştırmalar, çocukların toplumsal cinsiyet temelli öğrenmelerin merkezinde olduğunu kanıtlamaya yöneldiler. 70'lerin sonlarında, biyolojik cinsiyetten farklı olarak sosyokültürel süreçlerde inşa edilmiş olan kadınlık ve erkekliği çözümlenecek bir kavram olarak önerilen toplumsal cinsiyet, o dönemin popüler kavramı olan cinsiyet rollerinin aslında toplumsal dönüşüme açık davranış ve varoluş biçimleri olduğunu da ortaya koydu (Acar-Savran, 2004). Aynı dönemde biyolojik kökenli açıklamalara dayanan kuramlara (örneğin psikanalitik kuram ve evrimsel psikoloji) önemli eleştiriler getiren ve cinsiyete bağlı tercihlerin ve davranışların toplumsal kökenlerine dikkat çeken (örneğin sosyal rol kuramı) yaklaşımlar geliştirildi.

Sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji ve eğitim bilimlerinde önemli bir bakış açısı değişikliği sağlayan kuramsal çerçevelerden biri de öğrenmenin sosyal etkilerini açıklamak için Bandura tarafından geliştirilen toplumsal öğrenme kuramı olmuştur (Dökmen, 2012). Toplumsal öğrenme kuramı, çocukların etkileşimde bulunduğu herkesin, örneğin aile üyeleri, oyun arkadaşları, öğretmenler, çizgi filmlerde ve kitaplarda gördüğü karakterler vb., çocuk için rol modeli olabileceğini, çocukların bu modelleri gözlemleyerek ve taklit ederek cinsiyet rollerini öğrenebileceklerini/içselleştirebileceklerini öne sürmüştür. Dolayısıyla bu kuramsal çerçeve, cinsiyetin toplumsal ve kültürel bağlamını açığa çıkarmayı hedefleyen feminist araştırma gündemine önemli bir bilimsel dayanak sağlamıştır. Cinsiyet rolü toplumsallaşması, hem bir sürece hem de toplumsal cinsiyetin 'öğrenilen' bir şey olduğuna vurgu yaptığı için uzun yıllar boyunca alanyazının odağında yer almıştır. Bu alanyazın, çocukların toplumsallaşma sürecinde etkileşimde buldukları kişileri (Raskin ve Israel, 1981; akt. Jacklin, 1983), resimli kitaplardaki (Weitzman vd., 1972) ve televizyondaki karakterleri (Zimet, 1976) model alarak, cinsiyete ait davranışları gözlem temelinde öğrendiğini iddia etmiştir. Bu öğrenme süreçlerinde çocuklara nasıl rol modelleri sunulduğu ve cinsiyet ayrımcılığını

yeniden üreten kalıpyargıların hangi bağlamlarda somutlaştığını ortaya koymak için, çocuklara yönelik hazırlanan öykü kitapları, masallar, resimli kitaplar, boyama kitapları, ders kitapları ve çizgi filmler analiz edilmiştir.

Batıda 1970’li yıllarda başlayan bu araştırma gündemi, Türkiye’de feminist hareketin akademiye taşınmasından sonraki döneme, 90’ların sonuna denk düşer. Tarihsel olarak bir gecikme gibi yorumlansa da, son otuz yılda yapılan araştırmalar ulusal bağlamda önemli bir alanyazın oluşturmuş ve bir veri tabanı ortaya koymuştur. Hem ulusal hem de uluslararası araştırmalar çoğunlukla içerik çözümlemesi tekniğini kullanarak kitaplardaki resimleri, öykülerin başlıklarını ve ana karakterlerin sayısı ile birlikte bu karakterlerin davranış eğilimlerini ve yetişkin karakterleri, meslekleri, aile içi rolleri, fiziksel özellikleri toplumsal cinsiyet merceğiyle incelemiştir. Söz konusu araştırmalar çocukların gündelik hayatta etkileşim kurdukları pek çok şeyin, cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde aracılık edebileceğini, cinsiyet eşitsizliğini besleyen birçok iletiyi aktarabileceğini göstermeleri ve buna karşı etkili stratejiler geliştirebilmenin yollarını açmaları açısından önemli bir veri seti oluşturmuştur. Bu veri setini, temsilde eşitsizlik, ana kahramanların ve yan karakterlerin cinsiyeti, roller eylemler ve mekân kalıpları, kişilik özellikleri, fiziksel özellikler ve meslekler gibi temalar çerçevesinde kategorize etmek mümkündür.

Temsilde Eşitsizlik: Sembolik Yokluk

Öncü çalışmalardan biri olarak kabul edilen Weitzman vd.’nin (1972) araştırması, resimli çocuk kitaplarında kadın karakterlerin olay kurgusunda ve görsellerde büyük ölçüde yetersiz temsil edildiğini, birçok kitapta kadın karakter bulunmadığını ortaya koyan ilk çalışmalardan biridir. Ortaya koydukları bulguları yorumlarken, kadınların yetersiz temsilini, “görünmez kadınlık” olarak adlandırmışlardır. Resimli çocuk kitaplarıyla ilgili 1930’lu yıllardan itibaren yayımlanan masalları ve çocuk kitaplarını ele alan araştırmalarda kadın karakterlerin başkahraman olarak olay kurgusunda, görsellerde, kitap başlıklarında ve kapak görsellerinde erkeklere oranla daha az temsil edildiği görülür. 1950’li yıllarda resimli çocuk kitaplarında kadın karakter temsiliyeti bir miktar artış göstermiş olsa da bu temsiliyet dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınları eşit göstermekten uzak kalmakla eleştirilmiştir. Ödül kazanmış çocuk kitapları üzerinde yapılan analizler, farklı tarihlerde yayımlanan kitapların görsellerinde de, cinsiyetlerin temsilleri açısından anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir (Dougherty ve Engel, 1987; Engel, 1981; Hamilton vd., 2006; Heintz, 1987; Turner-Bowker, 1996). Benzer sonuçlar herhangi bir ödül kazanmamış çocuk kitapları açısından da ortaya

konmuştur. Örneğin Poarch ve Monk-Turner (2001), bir halk kütüphanesinden seçtikleri herhangi bir ödül kazanmamış olan ve 1937-1989 yılları arasında basılmış 22 resimli çocuk kitabının; Filipović (2018) ise erken çocukluk dönemine seslenen 15 çocuk kitabının görsellerini incelemişlerdir. İncelenen kitapların görsellerinde erkek karakterler sayıca kadın karakterlerden fazladır. Filipović'in (2018), yaptığı araştırmada kapak görselleri de incelenmiştir. İncelenen kitapların kapak görsellerinde 11 erkek karakter, 4 cinsiyetsiz karakter resmedildiği görülmüştür. Türkiye'de yayımlanan çocuk kitaplarının kapak görsellerinde cinsiyet temsili açısından olumsuz bir durum olmadığı ancak kitapların metinlerinde ve iç sayfalarındaki görsellerde toplumsal cinsiyet klişelerinin yer aldığı belirlenmiştir (Salman Erden, 2019; Yener, 2020). Kaynak (2017) yaptığı araştırmada kadın karakterlerin erkeklerden fazla olduğunu bulmuş, bu durumun kadınların anne olarak ve ev içi rollerde gösterilmesinden kaynaklandığını belirtmiştir.

Casey ve Lourenco (2021) kadın karakterlerin çocuk kitaplarında ve daha genel olarak medyada yeterince temsil edilmemesinin, toplumda daha az önemli bir rol oynadıklarına ilişkin örtük bir mesaj içerdiğini belirtir. Çocuk kitaplarındaki bu temsiliyet eşitsizliği, teorik olarak "sembolik bir yok oluş"u yansıtır; çünkü kadınları ve kızları kültürel ürünlerde yok sayarak veya eksik temsil ederek onların varlığını inkâr eder (Tuchman,1978'den akt. McCabe vd., 2011). Belirli bir grubu göstermemek veya nüfus içindeki oranlarından daha az sıklıkta göstermek, grubun sosyal olarak değer görmediğini duyumsatırken, aynı zamanda ataerkil bir toplumsal cinsiyet sistemini güçlendirir, meşrulaştırır ve yeniden üretir (McCabe vd., 2011).

Ana Kahramanların ve Yan Karakterlerin Cinsiyeti

Çocuk kitaplarında ana kahramanlar olaylara yön veren karakterlerdir. Yan karakterler ise, ana kahramanla etkileşime girerler; ancak olay kurgusunun akışında somut bir etkileri yoktur. Cinsiyeti ne olursa olsun yan karakterler, ana kahramanın yaşadığı macerada başarı elde etmeleri için çabalar. Çocuk kitaplarının ana kahramanlarını ve olay kurgusundaki diğer karakterleri cinsiyet temsili açısından inceleyen çok sayıda araştırma, kitapların metinlerinde oğlan çocukların her iki durumda da daha fazla temsil edildiklerini ortaya koymuştur (Béraud, 1975; Filipović, 2018; Hamilton vd., 2006; McDonald, 1989; Turner-Bowker, 1996). Örneğin Hamilton vd.'nin (2006) ödüllü çocuk kitapları üzerinde yaptıkları çalışmada, olay kurgusunda yer alan oğlan çocuk karakterlerin kız çocuk karakterlerden %24 daha fazla temsil edildiği belirlenmiştir. Engel (1981) yaptığı araştırmada insan karakterlerle birlikte kişileştirilen hayvan ve cansız karakterleri de çözümlenmeye dâhil etmiştir

ve kişileştirilen hayvan ve cansız karakterlerde de erkek üstünlüğü olduğunu ortaya koymuştur. Filipović (2018) incelediği 15 kitabın 8’inde kadın karakter olmadığını, olay kurgusunda cinsiyeti belirsiz karakterlerin sayılarının fazla olduğunu, bunun nedeninin ise kişileştirilmiş hayvan karakterlerden kaynaklandığını belirtir ve çocukların, cinsiyeti belirsiz kişileştirilmiş hayvan karakterleri erkek olarak algıladıklarını vurgular. Casey ve Lourenco (2021) 1960’dan 2020’ye kadar ki süreçte yayımlanan çocuk kitapları üzerinde yaptıkları çözümleme çerçevesinde, özellikle erkek yazarların, her yaşta çocuğu hedef alan kitaplarda ana karakterleri erkek olarak yansıttıkları sonucuna varmışlardır.

Ulusal alan yazında da olaylara yön veren ana kahramanların çoğunluğunun oğlan çocuklar olduğunu ortaya koyan araştırmalar söz konusudur (Batmaz, 2021; Kaynak, 2017; Sever ve Aslan, 2011). Gayberi (2019), en çok satılan 85 yerli, 120 çeviri kitap olmak üzere toplam 205 kitabı incelediği araştırmasında, yerli çocuk kitaplarında en çok kız çocuklarının, çeviri çocuk kitaplarında ise en çok oğlan çocuklarının ana karakter olarak gösterildiğini ortaya koymuştur. Salman Erden (2019) ile Bağçeli Kahraman ve Özdemir’in (2019) yaptıkları araştırmada ise kadın ve erkek karakter oranları birbirine yakındır. Yener (2020) de incelediği ödüllü öykü kitaplarında kadın ve erkek ana kahraman sayısının yakın olduğunu; fakat kadın ana kahramanların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini ve kalıp yargılarını yansıtacak biçimde sunulduğunu belirtmektedir.

Roller ve Eylemler

Çocuk edebiyatı metinlerinde, olay kurguları birbirinden farklılık göstermesine rağmen erkek karakterler etkin, kadın karakterler edilgen eylemlerle betimlenir. Erkek karakterler başkalarını yönetir ve kurtarırken, kadın karakterler başkalarını takip eder ve onlara hizmet eder (Weitzman vd., 1972). Bu durumu “şartlandırılma komplosu” olarak adlandıran Fisher’in (1970) incelediği çocuk kitaplarında oğlan çocuklarının başarılı olmak ve kendini ifade etmek; kız çocuklarının ise başkalarını memnun etmek için şartlandırıldıklarını belirtmiştir (Akt. Segal, 1981). Weitzman vd.’nin (1972), 1967-1971 yıllarında yayımlanan ödüllü 18 çocuk kitabı üzerinde yaptıkları çözümlemelerde, kitapların sadece ikisinin kahramanının kız çocuk olduğu, bu kahramanlar aracılığıyla okuyucuya iletilen örtük iletinin bir kız çocuğunun ancak geleneksel kadınsı rolü oynayarak zafer kazanabileceği şeklinde yorumlanabileceğini belirtmektedirler. Başarılı olan kadınlar, göze batmayan ve perde arkasında sessizce çalışan kadınlardır; yani çocuk kitaplarında kadın kahramanlar ‘görünmez kadın’lar olarak betimlenebilir (Weitzman

vd., 1972). Karşılaştırmalı bir yaklaşım sunan Stevinson Hillman'ın (1974) araştırmasında, erken dönem olarak adlandırılan 1932-1935-1938 ile son dönem olarak adlandırılan 1965-1968-1971 yıllarında basılan 120 çocuk kitabında yer alan karakterlerin eylem ve davranışları analiz edilmiştir. Erken dönem olarak adlandırılan zaman diliminde, fiziksel ve sözel saldırganlıkla ilgili eylemlerde erkek karakterler, fiziksel şefkat ve manevi ilgi ile ilgili eylemlerde kadın karakterler; son dönem olarak adlandırılan zaman diliminde ise fiziksel saldırganlık ilgili eylemlerde erkek karakterlerin sayıca üstün olduğu görülmüştür.

Erkek ve kadın karakterlere atfedilen davranışlar ve duygular Béraud'un (1975) yaptığı araştırmada karşımıza tema olarak çıkar. Eril temalar özerklik, başarı, yetkinlik ve arkadaşlık iken dişil temalar hayal gücü ve iyi davranışları öğrenmektir. Bakım teması ise ortak temadır. Tek başına kamp yapmak, otostopla Paris'e gitmek, ıssız bir adadan arkadaşını kurtarmak, dünyayı dolaşmak gibi eylemler özerklik temasını oluşturur. Noel yemeği pişirmekten boğa güreşine kadar çeşitli eylemlerde erkek karakterler yetkindir. Erkek karakterlerin eylemlerindeki yaşanan olumsuzluklar doğal görülür. Örneğin bir kamp gezisinde iki erkek yavru kedi olan Pouf ve Noiraud, tavşanlar için tuzak kurar ve sonra kendi kurdukları tuzağa yakalanırlar. Böyle bir yetersizliğin olumsuz çağrışımları yoktur. Erkek karakterler, çocuk olsalar bile yetişkin bir erkeğin yapabileceği işleri başarıyla gerçekleştirir. Örneğin bir kazağa ihtiyacı olan Nicolas adlı kahraman, kazak için gerekli olan yünü koyun kırkmak dâhil bir yetişkinin yapabileceği her eylemi başarıyla yerine getirerek elde eder. Erkek karakterlerin eylemlerinde başarı elde etmelerinin bir nedeni de dayanışmadır. Pouf ve Noiraud örneğinde görüldüğü üzere erkek karakterler, çocuk kitaplarının görsellerinde ve olay kurgusunda birliktedir. Erkek karakterlerin birlikteliği yetkinlik, özerklik ve başarı kazanmalarına katkı sağlar.

Béraud (1975), çocuk kitaplarındaki bakım temasındaki eylemlerin, erkek karakterler için araçsal, kadın karakterler için kanıksanmış nitelik taşıdığını belirtmektedir. Bakım temasında oğlan ve kız çocuk karakterlerin sayıları eşit olsa da eylemlerin nitelikleri farklıdır. Oğlan çocuklar, kendilerinden daha küçük çocuklara baktıklarında bunu genellikle bir amaca ulaşmak için yapar. Örneğin bir oğlan çocuk ihtiyacı olan kazağı annesinin örebilmesi için kız kardeşine bakar. Oysa kız çocuklarının, küçük kardeşlerine bakmalarında hiçbir örtük nedenleri yoktur; bu işin kendi sorumlulukları olduğunu varsayarlar. Korku temasında ise, toplumsal cinsiyet kalıp yargıları keskinleşir. Béraud'un (1975) verdiği örnekte, bir anne kedi yavrularını ilk defa ahırın çatısına çıkarır.

Erkek yavrular, çatıda kaymaktan hoşlanırken dişi yavru yükseklikten korkar ve kıvıldamadan yerinde durur. Korku, kadınları felç eder ve korkularını yenmek için bir erkeğe ihtiyaç duyarlar. Bir başka örnekte, kadın karakterlerin erkek karakterlerin korkularını yenmelerindeki araçsal rolleri dikkat çeker. İki oğlan çocuğu, annelerinin yardımıyla karanlık korkularını yenmek için bilinçli olarak bahçeye çıkarılır ve cesaretlerinin artması için beyaz aslan maskeleri takarlar. Hikâyenin sonunda, geceleyin bahçedeki gizemleri keşfetmek için dışarı çıkartılan iki oğlan çocuğunun maskeleri düşmüş olsa da korkuları geçer. Kız çocukları, hiçbir yerde buna benzer şekilde duygularıyla başa çıkacak gücü kazanmaya teşvik edilmez. Kızlar ağlar. Kişileştirilmiş hayvan karakterler arasında bile gözyaşları, korkular ve huysuzluk kadın cinsiyetine özgülenmiştir. Kız çocukları, herhangi bir konuda yetişkinler tarafından cesaretlendirilmedikleri gibi uyarılar karşısında istemedikleri yönde davranış değişikliği yapmaya mecbur kalır (Béraud, 1975).

Heinz (1987), çocuk kitaplarındaki karakterlerin eylemlerini, etkin eylemler ve edilgen eylemler olmak üzere iki kategoride karşılaştırmıştır. Etkin eylemler, liderlik, atletik olma, saldırganlık, sosyal ve mesleki eylemler; edilgen eylemler ise hizmet etme, rahatlama, seyretme, sevgi ve poz verme eylemleri olarak gruplandırılır. Poz verme eyleminin içeriğini, karakterlerin görsellerde fotoğraf çektiriyormuş gibi duruş sergilemeleri oluşturur. Etkin olma kategorisinde yer alan liderlik eylemleri, başkalarını yönetme eylemiyle erkek karakterlere özgü bir nitelik kazanır. Kadın karakterler, kendilerine ne yapıp yapmayacakları söylenen, nitelik olarak edilgen eylemler içerisinde tasvir edilir. Etkin olma kategorisinde dikkati çeken bir başka eylem ise saldırganlıktır. Birine veya bir şeye zarar vermek için gerçekleştirilen eylemler ile zararlı bir şeyden veya saldırgandan uzaklaşmak için gerçekleştirilen eylemler, saldırganlık eylemleri kategorisinde değerlendirilir. Erkek karakterler 47, kadın karakterler ise 24 saldırgan eylem gerçekleştirirken tasvir edilir. Kadın karakterlerden 8'i saldırgan eylemlerde bulunurken, 16'sı saldırgandan kaçarken tasvir edilir. Saldırganlık kategorisinde değerlendirilen kadın karakterlerin eylemleri doğrudan bir saldırı amacı taşımamakta, daha çok kişisel alanlarını korumayı hedeflemekte ve bu açıdan erkek karakterlerin eylemlerinden nitelik yönünden farklılık göstermektedir.

McDonald (1989), yaptığı araştırmada erkek ve kadın karakterlerin yardım etme eylemlerini inceler. Yardım eylemleri, araçsallaştırılmış ve kanıksanmış eylemler olarak iki kategoriye ayrılır. Araçsallaştırılmış yardım eyleminde, yardım eylemini gerçekleştiren karakterin başarıya ulaşmak için özsel amaçları ön plandadır. Kanıksanmış yardım eylemlerinde yardım edilen kişinin iyiliği,

mutluluğu ve yardımın faydasına olması ön plandadır. Araştırma kapsamında incelenen çocuk kitaplarında araçsallaştırılmış yardım eylemlerinin çoğunlukla erkek karakterler, kanıksanmış yardım eylemlerinin ise kadın karakterler tarafından gerçekleştirildiği belirlenmiştir. Kadın karakterler, öz benliklerinin bir parçasıymış gibi kanıksanmış yardım eylemlerinde bulunur. Kadın veya erkek olması fark etmeksizin yardımcı karakterlerin, erkek olan başkahramana amacına ulaşması için yardım ettikleri görülür.

Roller ve eylemlerin toplumsal cinsiyet açısından ayrıştırılmasının en önemli göstergesi, ebeveyn betimlemeleri çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Béreaud (1975) araştırmasında çocuk kitaplarındaki ebeveyn rol modellerini de incelemiş, kitaplarda babaların evin geçimi sağladığını, annelerin ev kadını rolünde olduğunu belirlemiştir. Babalar, ev işi yaparken veya rutin çocuk bakımı sorumluluklarını üstlenirken görülmezler. Geleneksel ev içi mekânda yetkin olan annelerin temel üç işlevi vardır: ev işi, çocuk bakımı ve eğitimi. Bazen çocukları eğitmek, onları terbiye etmek anlamına gelir. Dış dünyayı tanıtmak, iyi davranışları öğretmek kadınınsı temanın eril karşılığı olarak görülür. Babalar, çoğunlukla oğullarını gelecekteki meslekleri için hazırlar, gezilerde onlara eşlik eder ve onları yetişkin oyunlarıyla tanıştırır. Ebeveyn rolünün işlevi azaldıkça çocuklarla ilişki arkadaşlığa dönüşür. Arkadaşlık ilişkisi erkeklere verilmiştir, kadınlar bu ilişki biçiminde yoktur. Filipović'in (2018) incelediği 15 resimli çocuk kitabında da kadın karakterler çoğunlukla anne ve eş rolünde görülür. İncelenen kitapların dördünde kadın karakterler yalnızca anne rolünde tasvir edilir. Bu karakterlerin “anne” dışında bir adı ve kimlik işareti yoktur. İncelenen kitapların yalnızca ikisinde baba figürü vardır. Anderson ve Hamilton (2005), çocuk kitabı yazarlarının babalık rolünü yetersiz temsil etme eğiliminde olduklarını, etkisiz ebeveynler olarak sunduklarını ve çocuk bakımına katılma oranlarını düşük gösterdiklerini belirtir (Akt. Filipović, 2018). İncelenen kitaplarda bakım verici baba figürünün görüldüğü tek kitapta baba figürü, metinde değil sadece görsellerde anne ile birlikte küçük bir çocuğa bakım veren bir eylem içinde resmedilir. Roper ve Clifton (2013), inceledikleri kitaplardaki babaların, kız çocuklarını kendi yaptıkları sporla tanıştırdıklarını, sporun nasıl yapılacağını öğrettiklerini ve evde antrenman yapmalarına yardımcı olduklarını belirlemiştir. Bu kitaplarda anneler ise kız çocuklarını antrenmanlara götürmekte, tezahürat yapmakta ve onları cesaretlendirmek gibi duygusal destek vermektedir.

Ulusal alanyazın da benzer bulgular ortaya koymakta, çocuk kitabı yazarlarının kadın karakterleri genellikle anne ve eş rolünde; erkek karakterleri ise baba rolünde geliştirdiklerini göstermektedir. Bununla birlikte

baba figürü, sayısal olarak anne figüründen daha azdır ve ev içi rolleriyle değil meslekleriyle ön plandadır. Kadının birincil görevinin annelik ve ev kadınlığı olduğu kanıksamasıyla kadın karakterler ev içiyle, ev işleriyle ve anne olmakla sınırlandırılır (Çatalcı Soyer, 2009; Doğan Güldenoğlu, 2018; Kaynak, 2017; Kolikpınar, 2017; Kösel, 2009; Salman Erden, 2019). Anne ve eş rollerinin uzantısı olarak ev kadını olarak geliştirilen kadın karakterler, çocuklarının fiziksel ve ruhsal bakımlarıyla ilgilenir, temizlik ve yemek yapar (Dilek, 2014; Kösel, 2009; Yener, 2020). Anne rolündeki kadın karakterler, çocuğunu toplumun etik değerlerine uygun yetiştirme gayesi ile onun sıra dışı davranışlarını engelleyen diğer deyişle akıllı ve uslu bir çocuk yetiştirme gayretinde (Göl, 2011) ve çocuğu koruyucu ve kollayıcı eylemlerde (Gürşimşek ve Doğan, 2005) betimlenmektedir. Çocuk kitaplarında, erkek karakterler genellikle baba rolünde betimlenir ve babalar ev dışı rollerde görülür. Baba ekonomiyi, gücü ve otoriteyi temsil eder (Çatalcı Soyer, 2009; Kaynak, 2017; Kösel, 2009; Oğus Rollas, 2017). Bununla birlikte eve ait güç gerektiren işlerde (bozuk bir şeyi tamir etmek, bahçe düzenlemek gibi) baba rolündeki erkek karakterlerin ön plana çıktığı görülür (Kapkıner, 2019). Eşini kaybeden, boşanan veya yanında bir erkek olmaksızın yaşayan kadın karakterler ailenin geçimini üstlenirler (Kapkıner, 2019; Kılıçoğlu, 2016; Şimşek, 2019; Ünelöz, 2017). Çocuk kitaplarında erkek karakterler baba rolünde çocuklarıyla evin dışında ilgilenme, fiziksel eylemler (ağırlık taşıma/ağaca tırmanma), yapı inşa işleri, taşıt kullanma, işe gitme, gazete okuma (Kaynak, 2017), televizyon izleme, gazete okuma, çalışma odasında çalışma, tamirat yapma gibi eylemlerde gösterilmektedir (Oğus Rollas, 2017). Gayberi (2019), karşılaştırmalı analizinde kadın karakterlerin yerli çocuk kitaplarında yemek yaparken, çeviri çocuk kitaplarında çocuklarla ilgilenirken; erkek karakterlerin ise yerli çocuk kitaplarında yemek yerken, çeviri çocuk kitaplarında ise çalışırken gösterilme sıklığının yüksek olduğunu belirtmektedir. Tepe (2020), 2000-2020 tarihlerinde yayınlanan ve okul öncesi dönemdeki çocuklara seslenen resimli çocuk kitaplarında yer alan anne, baba ve çocuk karakterlerin eylemlerini ayrıntılı biçimde listelemiştir. Söz konusu incelemeye göre, anne rolündeki kadın karakterler, soru sorma, ev işleri, yemek yapma, tasarruf yapma, misafir ağırlama, hediye alma ve sürpriz yapma, dikiş dikme, örgü örme, doktora gitme, ilaç alma, çocuğu okula kayıt ettirme, çevreye duyarlı olma, geri dönüşüm, bahçe işleri, hayvan satın alma, hayvan besleme, hayvanat bahçesine gitme, çocuğa duygusal bakım verme gibi eylemler; baba rolündeki erkek karakterler, sorunlara çözüm bulma ve alternatif üretme, bilgi verme/paylaşımında bulunma, sohbet etme, yemek yeme, araba kullanma, balık tutma, görev ve sorumluluk verme, randevu alma, doktora gitme, çocuğu okula getirip götürme, piknik ve kamp yapma,

hayvanat bahçesine gitme, hayvan besleme ve mesleğine yönelik eylemler içinde gösterilmektedir. Kapkıner (2019), incelediği kitaplarda anne rolündeki kadın karakterlerin yanısıra yardımcı, büyük anne, teyze ve komşu gibi evde betimlenen kadın karakterlerin ev içine yönelik eylemlerle sınırlandırıldığını belirtmektedir. Kişileştirilmiş hayvan karakterlerden baba rolünde olanların ormanda yiyecek ve yakacak toplamak gibi ev dışı işlerde, anne rolünde olanlar ise ev işlerinde gösterilmektedir (Köseler, 2009).

Çocuk kitaplarındaki çocuk karakterler için oyun oynamanın temel bir eylem biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Gayberi (2019), yerli ve çeviri çocuk kitaplarındaki çocuk karakterlerin ortak özelliğinin oyun oynamak olduğunu belirtmektedir. Ancak Kapkıner (2019), çocuk karakterler oyunlara yönelik eylemlerle betimlenmelerine rağmen güncel teknolojik oyunlarla ilgili eylemlere vurgu yapıldığında oğlan çocuk karakterlerin ön planda olduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Oğus Rollas'ın (2017) incelemesinde, kız çocuk karakterlerin bebekle oynama, abla iseler kardeşleriyle ilgilenme ve annelerine yardım etme gibi eylemlerde betimlendikleri görülmektedir. Yener (2020) ise koşmaca, kovalamacı gibi oyunlar oynama ve resim yapmanın çocuk karakterlerin tamamı için ortak eylemler olduğunu, bunlar dışındaki eylemler açısından ele alındığında kız çocuk karakterlerin eylemlerinin (bisiklet sürme), oğlan çocuk karakterlerin (kızak kayma, balık tutma, ormanda keşif yapma, çamurla oynama ve tablette savaş oyunu oynama) eylemleriyle kıyaslandığında çeşitlilik açısından daha sınırlı olduğunu belirtmektedir. Köseler'in (2009) çalışmasında, oyun dışındaki eylemlerden biri olan yardım eyleminin mekânsal olarak çocuğun cinsiyetine göre değiştiğini, kız çocuk karakterlerin annelerine ev işlerinde yardım ederken, oğlan çocukların ise dış mekânda anneleri için market alışverişi yapmak biçiminde betimlenmişlerdir.

Cinsiyetlendirilmiş Mekân

Çocuk kitaplarında karakterlerin eylemleri aracılığıyla, mekânsal ayrımlar da gündeme gelmiştir. Weitzman vd.'nin (1972) bulguları, kız çocuk karakterlerin genel olarak pasif, hareketsiz ve daha sık iç mekânlarda, erkeklerin ise oyun ve macera odaklı eylemler aracılığıyla ev dışında özellikle de açık havada gösterildiğini ortaya koymuştur. Béreaud (1975), analizinde benzer sonuçlara ulaşmış, çocuk kitaplarındaki görsellerin oğlan çocuklarını ev dışı çevre üzerinde yeterlilik ve ustalık kazanmaya, kızları ise nasıl 'iyi bir kız' olunacağına ilişkin modeller sunduğunu belirtmiştir. Kolbe ve LaVoie (1981), kadınların kitaplardaki temsilinin yıllar içinde arttığını; fakat buna rağmen kadınların ağırlıklı olarak hâlâ evde olduğunu ve hiçbirinin ev dışında ücretli

bir işi olmadığını, erkeklerin çoğunlukla boş zaman ve ücretli iş dâhil olmak üzere açık hava etkinliklerinde resmedildiğini göstermişlerdir.

Resimli çocuk kitapları ile ilgili araştırmaların çoğunda ortam veya mekân özelliklerine dikkat edilmemiş; ancak erkek ve kadınlara ilişkin kalıpyargısal davranışların, eylemlerin ve rollerin çözümlenmesi tercih edilmiştir. Bununla birlikte, ortam veya mekân ve özellikle ev, ev dışı ve çalışma ortamı, cinsiyetle etkileşim içinde, özellikle aile hayatı ve meslekler açısından çocukların yaşamları üzerinde etkisi olan alanları temsil eder. Erkek karakterlerin eylemlerinin dış mekânla, kadın karakterlerin eylemlerinin iç mekânla ilişkili olduğunu saptayan Tognoli vd. (1994), karakterlerin eylemlerinin mekânla olan ilişkilerinin, karakterlerin meslekleri bağlamında incelemişler, meslek sahibi olarak gösterilen 22 kadın karakterin 19'nun iç mekânda, 79 erkek karakterin ise 43'nün iç, 36'sının ise dış mekânda gösterildiğini belirtmişler, ayrıca erkek karakterlerin iç mekânda olduklarında bile dış mekânla kurdukları bir ilişki olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Ulusal alanyazın, çocuk kitaplarındaki kadın karakterlerin en fazla ev içinde ve çevresinde, erkek karakterlerin dış mekânlarda, açık alanlarda gösterildiğini belirlemiştir (Çatalcı Soyer, 2009; Kahraman ve Özdemir, 2019; Kolikpınar, 2017). Ev içi mekânın kadınlar için güvenli olduğu; evden uzaklaştıkça tehlikelerle karşılaşma olasılığının arttığı iletisi duyumsatılır (Gün, 2008; Karaaslan, 2019). Ev içi mekânda betimlenen kadın karakterler, anne ve eş rolündedir (Yener, 2020); mutfakta yemek hazırlarken, temizlik yaparken ve çocuklarının bakımlarıyla uğraşırken görülür (Kapkiner, 2019; Sarpkaya, 2019). Ev işi, evli kadının asli görevi olarak kabul edilirken bekâr kadınlar için evliliğe hazırlık demektir. Kadın karakterler, ev dışına kendileri için uygun görülen ev işini yeniden üretebilmek için çıkar (Gün, 2008). Ev içi mekânda betimlenen erkek karakterler genellikle baba rolündedir; salonda televizyon izlerken, gazete okurken ya da çalışma odasında çalışırken görülür (Kapkiner, 2019; Kaynak, 2017; Oğus Rollas, 2017). Ev içi mekânda ailenin hep birlikte görüldüğü yer ise yemek masasıdır. Yemek masasında hiyerarşik dizilime göre konumlanan ailede, anne ayakta ve servis yaparken kız çocuğu ise annenin yardımcısı olarak tasvir edilir (Oğus Rollas, 2017). Ev içi ve çevresindeki mekânlar, kadını sosyal yaşamın nimetlerinden yoksun bırakan ve sınırlayan olarak işlev görür (Vannicoplulou, 2004). Kız ve oğlan çocuk karakterlerin, mekânla ilişkisi oyunlarda farklılık gösterir. Kız çocuklar ev içi mekânlarda, oğlan çocuklar ise ev dışı mekânlarda oynarken betimlenir (Göl, 2011). Gayberi'nin (2019) yaptığı araştırmada, yerli çocuk kitaplarında iç mekân olarak kadın karakterlerin en çok mutfakta, erkeklerin ise salonda;

çeviri çocuk kitaplarında ise hem kadın hem de erkek karakterlerin salonda; yerli ve çeviri çocuk kitaplarında kız ve erkek çocuk karakterlerin en sık çocuk odasında resmedildikleri görülmüştür.

Kişilik Özellikleri

Turner-Bowker (1996), çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet alanında yapılmış olan araştırmalarının verilerine dayanarak erkek karakterlerin etkin, kadın karakterlerin edilgen sıfatlarla tanımlandıklarını, bu tanımlamaların yazarın cinsiyetinden etkilenmediğini belirtir. Bu araştırma kapsamında incelenen çocuk kitaplarında, kadın karakterleri tanımlamak için en sık kullanılan sıfatlardan bazılarının güzel, ürkek, değerli, tatlı, güçsüz (yetersiz) ve korkak olduğu; erkek karakterleri tanımlamak için ise yüce, korkunç, acımasız, mükemmel, yıkıcı, öfkeli, cesur ve gururlu olduğu görülür. Kadın karakterleri tanımlamak için kullanılan değerli sıfatı kadın karakterlerin toplumsal cinsiyet rollerini layıkıyla yerine getirmesiyle ilgilidir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun olarak davranan kadın karakterler değerliken, bu rollere aykırı davranan kadınların çirkin ve tehlikeli olduğunu belirtmek için cadı sıfatı kullanılır. Erkek ve kadın karakterleri tanımlamak için kullanılan sıfatlar ile yazarların cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmaz. Kadın yazarlar da erkek yazarlar gibi kadınların/kız çocuklarının ve erkeklerin/oğlan çocuklarının davranış ve kişilik özelliklerini tanımlarken cinsiyetçi kalıpyargıların tuzağına düşmüşlerdir.

Stevinson Hillman'ın (1974) çalışmasında karakterlere atfedilen duygular, eylemlerle birlikte çözümlenmiştir. Erken dönem olarak adlandırılan ve 1932-1938 yılları arasında basılan çocuk kitaplarında, erkek karakterlerin fiziksel saldırganlık (%81), sözel saldırganlık (%68), yetkinlik (%75) ve öfke (%68), kadın karakterlerin ise fiziksel şefkat (%55), manevi ilgi (%66), bağımlılık (%74), hayal gücü (%60) ve hüznün (%57) kategorilerinde yüksek oranlarda betimlendiği bulunmuştur. Son dönem olarak adlandırılan ve 1965-1971 yıllarında basılan kitaplarda erkek karakterlerin fiziksel saldırganlık (%73), yetkinlik (%66) ve şaşkınlık (%67), kadın karakterlerin ise bağımlılık (%73) ve hüznün (%63) kategorilerinde betimlendiği, her iki döneme ait kitapların bu özellikler çerçevesinde ortaklaştığı belirtilmiştir.

Ulusal bağlamda yapılan araştırmalarda da kadın ve erkek karakterlerin kişilik özellikleri betimlenirken toplumsal cinsiyet kalıp yargıları görülür. Erkek karakterler betimlenirken en çok kullanılan sıfatlar otoriter, sinirli, kararlı, gururlu, güçlü, cesur, girişimci, korumacı, rekabetçi, baskın, koruyucu (kadınlara karşı), soğukkanlı, kibirli, saldırgan, öz denetimli, özgüvenli,

bilgili; kadın karakterler betimlenirken en çok kullanılan sıfatlar ise meraklı, konuşkan, bağımlı, muhtaç, güçsüz, beceriksiz, anaç, şefkatli, yumuşak başlı, fedakâr, suskun, güzel, kibar, özgüvensiz, cömert, paylaşımcı, uzlaşmacı, öğretici (çocuklarına karşı), anlayışlı, hamarat, itaatkâr, sabırlı, duygusal, sevecen, yardımsever olduğu görülür (Bür, 2019; Kahraman ve Özdemir, 2019; Kapkıner, 2019; Karaaslan, 2019; Kaynak, 2017; Kolikpınar, 2017; Kösel, 2009; Oğus Rollas, 2017; Ünelöz, 2017; Yener, 2020).

Karakterlere atfedilen özelliklerin ebeveyn rolleri ile bağlantılı olduğunu gösteren araştırmalara göre, anne rolündeki kadın karakterler yasaklayıcı ve tehlikeye karşı koruyucu, cezalandırıcı ve düzen sağlayıcı, baba rolündeki erkek karakterler ise cesur, otoriter, korkulan ve çekinilen özellikleriyle betimlenmişlerdir (Çatalcı Soyer, 2009; Gürşimşek ve Doğan, 2005; Oğus Rollas, 2017). Kadın karakterler mutlu, şaşkın, telaşlı, koruyan, gözeten, sorgulayan, öğretici, cömert, yardımsever, kızgın, paylaşımcı, uzlaşmacı, şefkatli, alingan, hayalperest, heyecanlı, karamsar ve komik (Kaynak, 2017), anlayışlı, hamarat, itaatkâr, sabırlı, öğretici ve duygusal (Oğus Rollas, 2017), meraklı, konuşkan, yardıma muhtaç, beceriksiz ve güçsüz (Kapkıner, 2019), sevecen, yardımsever, cömert, sorumluluk sahibi ve kıskanç (Bağçeli Kahraman ve Özdemir, 2019), erkek karakterler ise cesur, güçlü, kibirli, saldırgan, özgüvenli ve özdenetimli (Kaynak, 2017), daha az duygusal, daha otoriter, daha sinirli ve karar vericidir (Kapkıner, 2019).

Sever ve Aslan (2011), inceledikleri çocuk kitaplarındaki kadın karakterlerin 69 defa geleneksel rolleriyle, 52 defa geleneksel rollerinin dışında betimlendiklerini, geleneksel rollerinin dışındaki kadın karakterin yaratıcı, barışsever, bilgisiyle, donanımıyla, cesaretiyle ve çok yönlülüğüyle sunulmuş olduklarını tespit etmişlerdir. Ünelöz'ün (2017) çözümlemesine göre, 2013-2015 yılları arasındaki ödüllü çocuk romanlarında erkek karakterler şiddete eğilimli, güçlü, cesur, etkin, otoriter ve kadınlara karşı korumacı; kadın karakterler ise anaç, şefkatli, yardıma muhtaç ve yumuşak başlı karakter özellikleriyle geliştirilmiştir. Kırmızı Başlıklı Kız, Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler gibi klasik çocuk masalları üzerinde yapılan analizlerde, zekâyâ değer verilmediği için güzellikleriyle var olmak zorunda kalan kadın karakterlerin kıskanç ve rekabetçi karakter özellikleriyle betimlendikleri ifade edilmektedir (Ölçer, 2003; Gün, 2008). 100 Temel Eser listesinde yer alan Türk ve Dünya masallarını karşılaştırmalı olarak inceleyen Bür (2019), her iki kategoride de kadın karakterlerin edilgen, fedakâr, yönetilen, risk almaktan çekinen; erkek karakterlerin ise koruyucu, baskın, güçlü ve rekabetçi karakterler olarak yansıtıldığını belirlemiştir.

Karakterlerin Fiziksel Özellikleri

Gürşimşek ve Doğan (2005), kitaplarda cinsiyet rollerini belirlemede en belirgin yaklaşımın giysiler ve fiziksel özellikler olduğunu belirtmektedir. Fiziksel özellikler, giysiler ve aksesuarlar, özellikle kitapların görsellerinde yer alan karakterleri cinsiyetlendirmeye yarayan bir belirteç olarak kullanılır. Bu çerçevede Nilsen'in (1971) çalışması, literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Nilsen, incelediği 80 resimli çocuk kitabında kadın karakterlerle, kişileştirilen dişi hayvan karakterlerin ortak noktasının önlük takmak olduğunu, önlüğün bir kalıp hâline dönüştüğünü ve toplumsal cinsiyet bağlamında sembolik bir gösterge olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiş, bu durumu "önlük kültürü" olarak adlandırmıştır. Engel'in (1981) incelediği çocuk kitaplarında da "önlük kültürü"nü varlığı belirlenmiş, çağdaş hikâyelerde kadın karakterlerin iş yaparken modern giysilerinin üzerine önlük takmasının örtük ileti barındırdığı sonucuna varılmıştır: Başkalarına hizmet etmek kadının temel görevidir. Weitzman vd. (1972) yaptıkları çalışmada karakterlerin giysilerini ayrıntılı olarak çözümlerler; ancak dikkatlerini kız çocuk karakterlerin kıyafetleri çeker. Kız çocuk karakterler, firfırlı, kolalı, pembe elbiseler giymektedir; saçları her zaman düzgün bir şekilde taranmıştır ve kurdele takılıdır. Bisiklete binmek veya top oynamak gibi eylemleri gerçekleştirmek için giydikleri kıyafetler uygun değildir. Küçük kızlar genellikle hiçbir şey yapmayan; ama hayranlık uyandıran ve zevk veren sevimli bebekler olarak resmedilir. Filipović (2018) incelediği kitaplardan birinde, kişileştirilen dişi hayvan karakterlerin cinsiyetlerinin belirtilmesi için sütyen ve fiyonk kullanıldığını, aynı zamanda yanaklarının renklendirilmiş olduğunu belirtmektedir¹. Yine başka bir örnekte, ayı avına giden aile yollarda kar fırtınası dâhil birçok zorlukla karşılaşır. Babanın giysileri doğal çevreye uygunken, anne ve kız çocuğu etek ve elbise ile resmedilir. Giysileri çıktıkları zorlu yolculuk için uygun değildir². Kadın karakterlerin, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına uygun giysilerle resmedilmesi fiziksel çevre gerçekliğinin unutulmasına neden olmaktadır. Kişileştirilen hayvan ve meyve karakterlerin, aksesuarlarla, renklendirilen dudak ve yanaklarla, belirginleştirilen göğüs ve uzun kirpiklerle hem toplumsal cinsiyet hem de biyolojik cinsiyet normlarını yeniden ürettiği söylenebilir (Vannicoplulou, 2004).

Çocuk kitaplarında karakterler giydikleri giysiler, takılar, makyaj ve belirginleştirilen fiziksel görünüş itibarıyla cinsiyet normlarını yansıtır. Resimli çocuk kitaplarının görsellerinde, kadın/kız çocuk karakter elbise ve etek; oğlan çocuk karakterler tişört, pantolon, kazak, şort, gömlek, takım elbise, ceket (Çatalcı Soyer, 2009; Gayberi, 2019; Göl, 2011; Gürşimşek ve Günay, 2005; Kahraman ve Özdemir, 2019; Kaynak, 2017; Kaynak, 2017;

Salman Erden, 2019) ile resmedilir. Görsellerde ağırlıklı olarak pembe renk kadın/kız çocuk karakterler, mavi renk erkek/oğlan çocuk karakterler için kullanılır (Gayberi, 2019; Gürşimşek ve Günay, 2005; Kahraman ve Özdemir, 2019; Kaynak, 2017). Kadın/kız çocuk karakterler uzun saçla, erkek/oğlan çocuk karakterler kısa saçla resmedilirken bıyık ve sakal eril simgeler olarak belirir (Bağçeli Kahraman ve Özdemir, 2019; Gayberi, 2019; Göl, 2011; Gürşimşek ve Günay, 2005; Salman Erden, 2019). Karakterlerin aksesuar kullanımında da toplumsal cinsiyet kalıp yargıları görülür. Kadın/kız çocuk karakterler yaygın olarak küpe, çanta, taç, mutfak önlüğü, kolye, toka; erkek/oğlan çocuk karakterler ise papyon, gözlük, şapka, bere, kamera (Bağçeli Kahraman ve Özdemir, 2019; Çatalcı Soyer, 2009; Çınar, 2015; Göl, 2011; Gürşimşek ve Günay, 2005, Kaynak; 2017; Salman Erden, 2019) ile birlikte resmedilir. Aksesuar olarak kravat sadece erkek/oğlan çocuk karakterler için kullanılır (Kaynak, 2017).

Meslekler

Çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen meslekler konusu, çok sayıda araştırmanın ana teması olmuştur. Béreaud'un (1975) yaptığı çözümlenmeye göre, erkekler toplumsal güç ve saygınlık kazandıran, ileri teknolojik beceriler gerektiren, yüksek gelir getiren ve yönetici konumundaki mesleklerde, kadınlar ise annelik rolünün uzantısı olarak görülen ilkokul öğretmenliği, hosteslik ve hemşirelik gibi mesleklerde gösterilmektedir. Bu durumun çocuklarda mesleklerle ilgili ön yargılar geliştirebileceğini, özellikle kadınlara ve erkeklere 'uygun' meslekler ayrımını güçlendirerek kariyer planlarını olumsuz etkileyebileceğini vurgulayan çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların büyük kısmında ev içi emek bir meslek statüsü içinde değerlendirilmediği için, örneğin Kolbe ve LaVoie'nin (1981) çalışmasında olduğu gibi, bazı örneklerde bir meslek elemanı olarak gösterilen kadın karakterlere rastlanmamıştır. Heinzl'in (1987) ev içi emeği de analizine dâhil ettiği çalışmasında kitapların görsellerinde 44 kadın karakterin mesleki rollerde tasvir edildiğini, bunlar arasında 20 kadın karakterin ev işçisi olarak gösterildiğini belirtmiştir. Görsellerdeki erkek karakterler 29 farklı meslekte, kadın karakterler ise 10 farklı meslekte gösterilmiştir. McDonald'ın (1989) çalışmasında da ev işleri meslek kategorisine dâhil edilmiştir ve mesleki roller basmakalıp ve ilerici, etkin ve edilgen kategorilerinde değerlendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının dışına çıkılarak yapılan meslekleri ilerici olarak tanımlayan McDonald, altı kadın karakterin bu kategoride değerlendirildiğini, bu mesleklerin ip cambazlığı, postacılık, süt teslimatçılığı, dükkân işletmeciliği, mağaza yöneticiliği ve entelektüellik olduğunu belirtmektedir. Araştırmada

ilerici meslekler kategorisi, erkek karakterler için ev içi emek bağlamında değerlendirilmiş, bu anlamda ev işi ve çocuk bakımı yapan iki erkek karakter olduğu, araştırmanın bütünü bağlamında erkek karakterlerin meslek yelpazesinin kadın karakterlere göre daha geniş olduğu sonucuna varılmıştır.

Poarch ve Monk-Turner'ın (2001) yaptığı araştırmada, nesnelerin mesleklerle ilişkisinin toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirmesi dikkat çekicidir. 1937-1989 yılları arasında basılan resimli çocuk kitaplarındaki karakterler tarafından kullanılan nesnelerin üretim, ev ve boş zaman kullanımı olarak üç kategoride incelendiği bu çalışmada, üretim nesnelere ile tasvir edilen toplam 283 karakterden 175'inin erkek, 108'inin kadın; ev nesnelere ile tasvir edilen toplam 161 karakterden 60'ının erkek, 101'inin kadın olduğu belirtilmektedir. Üretim nesnelere meslekle ilgili eylemlerle, ev nesnelere ev içi emekle ilişkilendirildiği için araştırmanın sonuçları toplumsal cinsiyete dayalı geleneksel iş bölümü kalıplarının kitaplara yansımış olduğunu yeniden ortaya koymaktadır.

Ulusal bağlamda yapılan araştırmalar, çocuk edebiyatı eserlerinde kadın karakterlerin birincil görevinin annelik ve ev kadınlığı olduğu (Dilek, 2014; Doğan Güldenoğlu, 2018; Gayberi, 2019; Göl, 2011; Köseleler, 2009; Salman Erden, 2019), bir mesleğe sahip kadın karakterlerin sıklıkla öğretmenlik gibi anneliğin devamı gibi görülen ve kadınsı olarak tanımlanan mesleklerde görüldüğü (Çatalcı Soyer, 2009; Dilek, 2014; Doğan Güldenoğlu, 2018; Gürşimşek ve Günay, 2005; Kahraman ve Özdemir, 2019; Kaynak, 2017; Salman Erden, 2019), erkek karakterlerin statüsü yüksek çok çeşitli mesleklerde gösterildiğini (Bağçeli Kahraman ve Özdemir, 2017; Çatalcı Soyer, 2009; Göl, 2011; Kapkıner, 2019; Salman Erden, 2019) ortaya koymaktadır.

Ulusal alanyazının ortaya koyduğu ortak sonuçları eleştirel bir yaklaşımla ele alan Turhan vd. (2021), mevcut araştırmaların tespit edilen az sayıda meslek üzerinden genellemeler içerdiğini, belirlenen mesleklerin birbiriyle ilişkilendirilip gruplandırılmamış olduğunu, kadınlar ya da erkekler için geleneksel olup olmadığının öznel yargılarla belirlendiğini, kitaplarda nasıl işlendiğinin ortaya konulmadığını belirtmektedir. Bu eleştiri temelinde ortaokul düzeyindeki Türk çocuk romanlarını incelemişler, erkek karakterlerin daha sık meslek elemanı olarak betimlendiğini, mesleklerinin daha fazla işlendiğini ve daha detaylı bilgi verildiğini, mesleklerin çeşitliliği, görünürlüğü ve tanıtımı açısından erkeklerin sayısal üstünlüğe sahip olduğunu ve kadınlar üstünde ciddi bir baskınlık kurduğunu belirlemişlerdir. Bu çalışmada, erkeklerin ve kadınların ortak paydada bulunduğu ve birbirinden ayrıştığı mesleki alanlar da

analiz edilmiştir. Mesleki anlamda cinsiyetlerin ortak alanları ‘eğitim, hukuk, sosyal, kültür, sağlık, hizmet, satış, yönetim, tarım, hayvancılık, sanatkârlık’, ayrıştığı alanlar ise ‘bilim, mühendislik, silahlı kuvvetler, nitelik gerektirmeyen işler, büro işleri, teknisyenlik, operatörlük, montajcılık, temizlik’ olarak örneklendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, cinsiyetler arasındaki mesleki ayrışmanın erkeklerin lehine olduğunu, erkekler ve kadınlar arasındaki mesleki ayrışmanın ve kalıplaşmanın azaldığını, toplumsal cinsiyet açısından olumlu yorumlanabilecek örneklerin de bulunduğunu göstermektedir (Turhan vd., 2021).

Alanyazında yer alan araştırmalar, çocuk kitaplarında kadın karakterlerin mesleki ilerlemelerinin göz ardı edildiğini, geleneksel ev kadını, anne rolünde, düşük ücretli işlerde ve vasıfsız meslekleri icra ederken sunulduklarını göstermektedir. Araştırmalarda dikkat çeken bir başka nokta ise meslek sahibi kadın karakterlerin, mesleklerinin etken ve edilgen kategorisinde değerlendirilmesidir. Edilgen meslek kategorisinde değerlendirilen mesleklerde kadın karakterler, olay kurgusunda veya görsellerde mesleklerini icra ederken görülmez. Çocuk kitapları, kadınların çoğunluğunu ev dışındaki işgücünde ilginç ve çeşitli mesleklerde istihdam edildiği ve erkeklerin ev içinde ve çevresinde çeşitli roller üstlendiği gerçeğini yansıtmakta yavaş kalmıştır. Oğlan çocukların sürekli bu tür örneklerle karşılaşmaları, orantısız bir güçlenme duygusuna katkıda bulunabilir ve kültürel bir erkek hegemonyasının sürdürülmesine yardımcı olabilir (Saco, 1992; Fejes, 1992’den akt. Tognoli vd., 1994).

Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Araştırmalarındaki Yeni Yönelimler

Yukarıda örneklerini sunduğumuz gibi kadın ve erkekleri, kız ve oğlan çocukları betimleyen resimli kitaplar başta olmak üzere, eski geleneksel masalların çoğu, feminist eleştirinin hedefi hâline gelmiş, cinsiyetler hakkında ilettikleri mesajlar açısından büyüteç altına alınmıştır. Çocuk kitaplarındaki metinlere ve imgelere yansıyan ataerkil ideolojilere dönük eleştiri başlangıçta radikal feministlerin bilinç yükseltme gruplarının tartışma gündemiyle sınırlı kalsa da zamanla geleneksel masalları ve öyküleri altüst ederek ve yeniden yazarak uyarlamaya ve çocuk edebiyatında yeni, feminist ve toplumsal cinsiyet dostu versiyonlar yaratmaya dönük bir çabaya dönüşmüştür (Bartholomaeus, 2016; Demirhan, 2022). Varga-Dobai (2013) ikinci dalga feminist araştırmaların ve bilinçlendirme faaliyetlerinin çocuk edebiyatı üzerindeki etkisinin önemli bir başka sonucu olarak yayınevlerini ve edebiyat eleştirmenlerini işaret etmektedir. Alanda yapılan araştırmaların sonuçları kamuoyunda ilgiyle

karşılanmış, sonuç olarak yayıncılar ve eleştirmenler, çocukların kitaplarda yer alan ataerkil ideolojilerden nasıl etkilendiğiyle ilgilenmeye başlamış ve geleneksel toplumsal cinsiyet rolü betimlemelerine meydan okuyan kitapların yazımını ve basımını teşvik etmişlerdir. Toplumsal cinsiyete ilişkin normatif olmayan, başka bir deyişle geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine ve kimliklerine meydan okuyan çocuk kitapları büyük ilgi görmüş, 1976 ve 1980 yılları arasında Cinsiyetçi Olmayan Çocuk Kitapları Rehberi yayınlanmış ve her iki cinsiyetten katı cinsiyet normlarına uymayan karakterleri konu alan ve erken çocukluk dönemine seslenen 83 adet kitap bu listede yer almıştır (Herzog, 2009).

Geleneksel kalıpyargıları yıkmak amacıyla, ‘yeni’ çocuk edebiyatı eserlerinde kadın karakterler olayların seyri üzerinde güç ve otoriteye sahip olan ana kahramanlar hâline gelmiş ve edilgen, itaatkâr ve savunmasız kadın temsili, etkin, güçlü ve rasyonel bir kadın betimlemesine dönüştürülmüş, ağırlıklı olarak erkek karakterlere yüklenen eril cinsiyet rolleri, kadın karakterlerin temel nitelikleri olarak sunulmuştur (Demirhan, 2022). Liberal feminizmin, kadın ve erkeğin temelde aynı olduğuna, kadınların da erkeklerin gerçekleştirdiği eylemleri ve görevleri yerine getirebileceklerine, bunu yaptıkları takdirde toplumda cinsiyet eşitliğinin sağlanabileceğine ilişkin varsayımları, ilk dönem feminist çocuk edebiyatının yaslandığı ana çerçeveyi oluşturmuştur. Feminizmin radikal kanadı ise toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çok daha karmaşık bir mesele olduğunu, çocuk kitaplarında kadın-erkek rollerini tersine çevirerek ya da kadınları, erkek karakterlere özgülenmiş özelliklerle betimleyerek çözülemeyeceğini savunmuşlardır. Radikal feministler, kızları erkek özellikleriyle güçlendirmeye çalışmanın, erkek/kadın hiyerarşisini ve ikili cinsiyet rejimini koruyan ve yeniden üreten basit bir kalıpyargı değişimi olmaktan öteye geçemeyeceği için eleştirmiştir (Varga Dobai, 2013). Marshall’a (2004) göre, liberal feminist kadının dayandığı cinsiyet rolü toplumsallaşması paradigması, etkin ya da güçlü gibi belirli eril özelliklere ayrıcalık tanırken, kızların bu özelliklerden yoksun olduğu varsayımından yola çıktığı için erkek/kadın ikiliğini sürdürür ve ataerkil kalıpları daha da belirginleştirerek somutlaştırır. Örneğin ejderhalarla savaşan veya alışılmadık maceralara atılan etkin/cesur/güçlü kadın karakterler yaratmak ve bu tür kadın kahramanların kitaplarda var olup olmadığını ortaya koymak biçiminde tasarlanmış araştırmalar yürütmek, toplumsal cinsiyet eşitliği tartışmalarını dar bir alana hapsetmiş, bir anlamda basitleştirmiştir (Marshall, 2004).

1990’lardan itibaren, toplumsal cinsiyet eşitliği hem politik ve eylemsel hem de akademik gündemlerin tam merkezinde konumlanmış, bir çözümleme

çerçevesi olarak toplumsal cinsiyet kavramının önemi yaygın bir şekilde benimsenmiş, aynı zamanda anlamına ve çeşitli kullanım şekillerine itirazları da beraberinde getirmiştir. Feminist eleştirinin çok katmanlı, değişken, dinamik yapısı ve disiplinlerarası niteliği, kendi içinde sürekli yenilenen bir eleştiri dili üretmiştir. Feminist eleştirinin dinamik söylemi, cinsiyetler arasındaki farklılıkları ve kadınları ikincilleştiren, baskılayan ve güçsüzleştiren mekanizmaları farklı lenslerle açıklamaya yönelik “feminizmler” ortaya çıkarmakla kalmamış, kuramın temel taşı olan toplumsal cinsiyet kavramının da yapı-söküme uğratılmasını sağlamıştır. Bu anlamda tarihsel olarak ele alındığında ikinci dalga feminizm kadın erkek eşitliği ve kadınların ezilmesi konusunu batılı, beyaz ve orta sınıf kadın deneyimi perspektifinden incelediği için dışlayıcı olmakla eleştirilmiştir. Özellikle ABD’de siyah feminist hareketin katkılarıyla, evrensel bir kadın deneyimi ve ezilme biçiminden bahsedilemeyeceği, dünyanın farklı coğrafyalarında farklı kadınlık konumlarının ve deneyimlerinin de varolduğunun öne sürülmesi (Öztan, 2015), çeşitli ırksal, kültürel ve sosyoekonomik geçmişlerden gelen kadınların konumlarının çeşitliliğinin ve öznelliğinin dikkate alınması gerektiği, 1990’lardan itibaren ‘kesişimsellik’ kavramını feminist kuramın merkezine yerleştirmiştir (Avcil, 2020). Siyah feminizm ile gündeme gelen kesişimsellik, çeşitli baskı sistemlerinin birbirine bağlı olduğunu ve birçok insanın aynı anda birden fazla baskı biçimini deneyimlediğini ve her bir baskı biçiminin ayrı ayrı incelenerek tam olarak anlaşılamayacağını kabul eder (Lester, 2014). Crenshaw 1989 yılında kavramı ilk kez kullandığı makalesinde, siyah kadınların deneyimlerinin ve mücadelelerinin, mevcut feminist kuramlarla anlaşılamayacağını ve ırkçılık karşıtı söylemlerde de içerilmediğini belirtir. Örneğin beyaz olmayan kadınların hayatlarındaki ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin kesişimi, ırkçılık ve cinsiyetçilik konusunun ayrı ayrı çözümlenmesiyle tam olarak anlaşılabilir; beyaz kadınların deneyimleri, beyaz olmayan kadınların deneyimlerini temsil edecek şekilde genelleştirilemez (Crenshaw, 1989). Kesişimselliğin kapsamı yalnızca ırk bağlamıyla sınırlı kalmamıştır. ırksal farklılıkların yanında cinsel kimlik, cinsel yönelim, sınıfsal konum, etnik köken, din, engellilik, yaş gibi değişkenlerin biraraya geldiklerinde, öznenin konumsallığının bundan nasıl etkilendiğinin ortaya çıkartılması amacıyla yeni araştırma odakları oluşmuştur. Feminist kuramdaki bu gelişmeler, Eleştirel Erkeklik Çalışmaları ve Kuir Teorinin (Queer Teori) de etkisiyle, feminist araştırma ve yöntem alanında hem yeni araştırma alanları açmış, hem de kadın bakış açısı ve toplumsal cinsiyet kavrayışının da zenginleşmesini sağlamıştır (Öztan, 2015).

Bu paradigma değişimi kaçınılmaz olarak çocuk edebiyatı üzerindeki tartışmaları, kısmen de olsa etkilemiştir. Son yıllarda Batı toplumları özelinde ele alındığında, çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet çalışmalarına kesişimsellik kavramının dâhil edildiği, ırk, cinsel kimlik, cinsel yönelim, sınıfsal konum, etnik köken, din, engellilik ve yaş gibi meselelerin bu kapsamda metin çözümlenmelerini zenginleştirdiği söylenebilir. Diğer taraftan çok kültürlü çocuk edebiyatı ve kapsayıcı çocuk edebiyatı başlıkları da çocuk ve gençlik edebiyatının gerek görsellerini gerekse metinsel içeriklerini bir çok bakımdan değişikliğe uğratmıştır. Sosyal bilimlerin tamamını etkilemiş olan postmodern ve postyapısalcı kuramlar, ‘farklılık’ kavramıyla ve kadınların deneyimlerinin, küresel ya da yerel konular ve tarihsel bağlamlar çerçevesinde nasıl değiştiğini çözümlenmeye yönelmiştir.

Marshall’a (2004) göre postyapısalcı yaklaşım tarafından desteklenen feminist kuram, çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet temsilleriyle ilgilenen araştırmacılara ve eğitimcilere ek bir merceğe sağlamış, araştırmacıların toplumsal cinsiyeti tek bir anlama sahip evrensel bir kategoriden ziyade, tartışmalı ve sosyal olarak üretilen bir kimlik belirteci olarak kuramlaştırmasına olanak tanımıştır. Liberal bakış açısı gibi geleneksel cinsiyet rolü kuramları, cinsiyetli kimliği sabit bir kategori olarak kabul ederken, postyapısal merceğe söylemsel temsillerdeki boşlukları ve çelişkileri arar (Marshall, 2004). Bu bakış açısı, yöntembilimsel tartışmalara da taşınmıştır. Çocuk edebiyatına ilişkin araştırmalar, çoğunlukla nicel yöntembilimsel yaklaşım içinde kalarak içerik çözümlenmesi tekniğini kullandıkları için eleştirilmiştir. Araştırmacının, kitaptaki sayılabilir her şeyi (karakterler, isimler, etkinlikler, görüntüler, meslekler vb.) kadın ve erkek olarak kodlayıp saydığı ve cinsiyet rolleri bağlamında kalıpyargısal olup olmadığına göre sınıflandırdığı, frekans ve yüzdelik oranlarla sunduğu bir teknik olan içerik çözümlenmesi, cinsiyetin erkek ve kadın olmak üzere iki sabit değişkenden oluşan bir ikili olarak tanımlanmasını gerektiren genellenebilirlik ve güvenilirlik taahhüdüne dayanır (Marshall, 2004; Varga Dobai, 2013). 1980’li yılların sonlarından itibaren postyapısalcı bakış açısı yöntembilimsel çerçevedeki tartışmaları da derinden etkilemiş, toplumsal cinsiyet çözümlenmelerinde kadın ve erkek sayılarına odaklanmanın cinsiyet ve iktidar ilişkisini anlama ve açıklamada yetersiz olduğunu öne sürerek, metindeki anlamların sorgulanması gerektiğinin altını çizmiştir (Ullah vd., 2014). Bu eleştiriler Varga-Dobai’ye (2013) göre nitel araştırma yöntemleri ile çocuk kitaplarında cinsiyet temsillerinin alternatif yorumlarının araştırılmasını teşvik etmiş, örneğin kadın karakterlerin kimliği, konumsallığı, sesi ve failliği konularına giderek artan bir ilgiyi beraberinde getirmiştir. Nitel araştırmalar, çocuk edebiyatında belirli kadın öznelerin

oluşumuna katkıda bulunan sosyal, politik ve kültürel bağlamların izini sürmeye ve bu tür öykülerin kızlar üzerindeki toplumsallaştırıcı etkilerini irdelemeye olanak sağlamış, çok kültürlülüğü, farklılığı ve kimlik konularını feminist kurama dâhil ederek, kadınların kitaplardaki temsiline ilişkin araştırma kalıplarının bir ölçüde kırılmasına yol açmıştır (Varga-Dobai, 2013).

Sonuç ve Öneriler

Çocuk edebiyatını toplumsal cinsiyet merceğiyle incelemek, toplumsal ve kültürel bir gerçeklik olan cinsiyet eşitsizliğinin kuşaklar boyunca nasıl istikrarlı bir şekilde -ve erken yaşlardan itibaren- aktarıldığını görmenin ve bu durumun nasıl normalleştirildiğini anlamanın önemli yollarından birini sunar. Çocuk edebiyatı aracılığıyla aktarılan iletiler, çocuklara hem dünyayı hem de kendilerini anlamaya/yorumlamaya yardımcı olan çeşitli örnekler sunduğu için çocuk okurların hayatlarını etkileme potansiyeline sahiptir. Öte yandan, her çocuk özelinde değişecek olan bu etki potansiyelinin ölçülebilir olmadığını ve ayrıca kitapların çocukların toplumsallaşma süreçlerinde tek araç/ortam olarak görülemeyeceğini de bir kez daha hatırlamak gerekir. Çocuklar için yetişkinler tarafından hazırlanan kitapların, çocukların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin kalıplarını güçlendirebilme ya da kalıplaşmış toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyacak seçenekler sunarak bu kalıpları kırabilme işlevleri, günümüzde olduğu gibi gelecekte de önemli bir tartışma konusu olmaya devam edecektir.

Feminist kuramların sağladığı eleştirel bakış açısı bu tartışmayı zenginleştirmekte, bu konuyla ilgilenen araştırmacılara, eğitimcilere, ebeveynlere ve kitap yazarlarına farklı açılımlar sağlamaktadır. Gerek uluslararası gerekse ulusal bağlamda çocuk kitaplarında toplumsal cinsiyet temsillerini ortaya koyan çok sayıda araştırmanın yapılmış ve yapıyor olması, kuşkusuz değerli ve önemlidir. Ancak gerek benimsenen liberal varsayımlar, gerekse kullanılan çözümleme çerçevesi ve teknikleri açısından ele alındığında, araştırmaların birbirini tekrar eden veriler sunacak kadar doygunluğa ulaştığı görülmektedir. Dolayısıyla bir yandan güçlü bir kuramsal arka plana yaslanan, diğer yandan farklı araştırma yöntem ve tekniklerini kullanarak daha derin çözümlemeler ortaya koyan çalışmalara ihtiyaç olduğu da açıktır. Sosyal bilimlerin bir çok disiplini içinde gündemi en fazla meşgul eden ve dünyanın bütün coğrafyalarında yaşayan insanları kapsayan temel problem, haklar ve özgürlükler, adalet ve eşitlik konularıdır. Çocuk edebiyatının bütün paydaşları (araştırmacılar, eğitimciler, aileler, yazarlar, yayıncılar vb.) bu yakıcı gündemle bir şekilde karşılaşmalı, çocuk kitaplarında 'öteki'nin cinsiyet, ırk, sosyal sınıf, yaş ya da etnik köken vb. özellikler bağlamında nasıl

temsil edildiğini ve nasıl temsil edilmesi gerektiğini tartışmalıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde, ulusal alanyazına katkı sağlamak isteyen araştırmacılar için neredeyse el değmemiş bir mecra, keşfedilmeyi beklemektedir.

DİPNOTLAR

1 Bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=kndh6WQn10Y>

2 Bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=0gyI6ykDwds>

KAYNAKÇA

Acar-Savran, G. (2004). Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik. G. Acar-Savran (Ed.), *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin içinde* (s. 233-310). İstanbul: Kanat.

Avcil, C. (2020). Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru, *Şarkiyat*, (Cilt:4,Sayı.29) 1290-1312.

Bartholomaeus, C. (2016). ‘Girls Can Like Boy Toys’: Junior Primary School Children’s Understandings Of Feminist Picture Books, *Gender and Education*, (Cilt:28,Sayı:7), 935-950. DOI: 10.1080/09540253.2015.1106443.

Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet: Bize Yüklenen Roller*. İstanbul: KADAV.

Batmaz, Ö. (2021). Resimli Çocuk Kitaplarındaki Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Bir Bakış, *Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* (Cilt:5,Sayı.1) 1-18.

Béreaud, Susan.R. (1975). Sex Role Images in French Children’s Boks, *Journal of Marriage and Family* (Cilt:37,Sayı.1) 194-207.

Brooks-Gunn, J./ Matthews, Wendy S. (1979). *He and She: How Children Develop Their Sex-Role Identity* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall).

Bür, B. (2019). 100 Temel Eser Listesinde Yer Alan Türk ve Dünya Masallarının Toplumsal Cinsiyet Açısından Karşılaştırılması, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.

Casey, K./ Novick, K./ Lourenco, Stella F. (2021). “Sixty years of gender representation in children’s books: Conditions associated with

overrepresentation of male versus female protagonists”. PLoS ONE 16(12): e0260566. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260566>

Crenshaw, K. (1989). “Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics,” University of Chicago Legal Forum: Vol. 1989: Iss. 1, Article 8. Erişim Adresi: <http://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

Çatalcalı Soyer, A. (2009). Okul Öncesi Dönem Çocuk Hikâye Kitapları: Stereotipler ve Kimlikler, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Cilt:0,Sayı.1), 13-27.

Çınar, P. (2015). Resimli Çocuk Kitaplarında Giyimiyle Kadın Karakterler, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi (Cilt:48,Sayı.1) 1-18.

Demirhan, H. (2022). Translating Gender And Sexuality In Children’s Literature: Turkey As A Case Study. Valero Cuadra, Pino; Gisela Marcelo Winitzer & Nuria Pérez Vicente (eds.) Translation And Intermediality In Children’s And Young Adults’ Literature: Origins, Development and New Trends. pp. 149-179.

Dilek, A. (2014). 4-6 Yaş Çocuk Öykülerindeki Kadın Kahramanların Meslek Analizi, Journal Of Qafqaz University (Cilt:2,Sayı.1) 94-102.

Doğan Güldenoğlu, Bilge N. (2018). Çocuk Romanlarındaki Kadın Karakter Çerçevesinin Sosyal ve Kültürel Yaşamındaki Yerinin İncelenmesi, İlköğretim Online (Cilt:1,Sayı.2) 926-946.

Dökmen, Zehra Y. (2012). Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar. İstanbul: Sistem.

Dougherty, Wilma H./ Engel, Rosalind E. (1987), An 80s Look for Sex Equality in Caldecott Winners and Honor Books, The Reading Teacher (Cilt:40,Sayı.4) 394-398.

Engel, Rosalind E. (1981). Is Unequal Treatment of Females Diminishing in Children’s Picture Books? The Reading Teacher (Cilt:34,Sayı.6) 647-652.

- Filipović, K. (2018). Gender Representation in Children's Books: Case of an Early Childhood Setting, *Journal of Research in Childhood Education* (Cilt:32,Sayı.3) 310-325.
- Fraser, N./ Nicholson, L. (1993). Felsefesiz Toplumsal Eleştiri: Feminizm ve Postmodernizm Arasında Bir Karşılaştırma. (Çev. M. Küçük). M. Küçük (Ed.). *Modernite versus Postmodernite içinde*. (s. 276-297). Ankara: Vadi.
- Gayberi, E. (2019). Yerli ve Çeviri Çocuk Kitaplarında Dil Dışı Öğelerin Toplumsal Cinsiyet Rollerini Sunuş Biçimleri Bağlamında İncelenmesi, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Göl, M. (2011). Çocuk Edebiyatında Cinsiyet Rollerini: Mustafa Ruhi Şirin ve Ayla Çınaroğlu'nun Eserleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Gün, B. (2008). Masallara Feminist Bir Bakış ve Cinsiyet Meseleleri, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- 144
- Gürşimşek, I./Günay, D. (2005). Çocuk Kitaplarında Cinsiyet Rollerinin İşlenişinde Kullanılan Dilsel ve Dildışı Göstergelerin Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Dergisi* (Cilt:8,Sayı.0) 53-63.
- Hamilton, Maykol C./Anderson, D./Broaddus, M./Young, K. (2006). Gender Stereotyping and Under-representation of Female Characters in 200 Popular Children's Picture Books: A Twenty-first Century Update, *Sex Roles* (Cilt:55,Sayı.11) 757-765.
- Heintz, Katharine E. (1987). An Examination of Sex and Occupational-role Presentations of Female Characters in Children's Picture Books, *Women's Studies in Communication* (Cilt:10,Sayı.2) 67-78.
- Herzog, R. (2009). "Sissies, Dolls, and Dancing: Children's Literature and Gender Deviance in the Seventies." *The Lion and the Unicorn*, vol. 33 no. 1, , p. 60-76. Project MUSE, doi:10.1353/uni.0.0444.
- Hillman, J. (1974). "An Analysis of Male and Female Noles in Two Periods of Children's Literature". *The Journal of Educational Research* (Cilt:68,Sayı.2) 84-88.

- Jacklin, Carol N. (1983). Boys and girls entering school. In M. Marland (Ed). Sex differentiation and schooling (pp.8-18). London: Heinemann Educational Boks.
- Kahraman, P./Özdemir, H. (2019). Resimli Çocuk Kitaplarının Toplumsal Cinsiyet Rollerini Acısından İncelenmesi, Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi (Cilt:13,Sayı.27) 64-85.
- Kanat, Ö. (2012). Türk Çocuk Edebiyatında Kahramanın Tanıklığında Kadın İmgesi (1980-2010 Örneği), 3. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu Bildiriler ve Atölye Çalışmaları Kitabı, Ankara Üniversitesi ÇOGEM Yayınları.
- Kapkıner, E. (2019). Sevim Ak'ın Çocuk Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Bağlamında İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Burdur.
- Karaaslan, C. (2019). Anonim Türk Masallarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadın, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Kaynak, D. (2017). Okul Öncesi Hikâye ve Masal Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayip Erdoğan Üniversitesi, Rize.
- Kılıçoğlu, Ece B. (2016). Ayla Kutlu'nun Çocuk Edebiyatı Ürünlerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi, Kırklareli.
- Varga-Dobai, K. (2013). Gender Issues in Multicultural Children's Literature: Black and Third-World Feminist Critiques of Appropriation, Essentialism, and Us/Other Binary Oppositions, Multicultural Perspectives, (Cilt:15,Sayı.3) 141-147, DOI: 10.1080/15210960.2013.809303
- Kolbe, R./ La Voie, Joseph C. (1981). Sex-role Stereotyping in Preschool Children's Picture Books. Social Psychology Quarterly (Cilt:44,Sayı.4) 369-374.
- Kolıkpınar, M. (2017). Dede Korkut Anlatılarında Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Dil, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ardahan Üniversitesi, Ardahan.

- Köseler, F. (2009). Okul Öncesi Öykü ve Masal Kitaplarında Cinsiyet Olgusu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Lester, Jasmine Z. (2014). “Homonormativity in Children’s Literature: An Intersectional Analysis of Queer-Themed Picture Books”, *Journal of LGBT Youth*, 11:3, 244-275, DOI:10.1080/19361653.2013.879465
- Lynch, L. (2016). “Where Are All the Pippis?: The Under-representation of Female Main and Title Characters in Children’s Literature in the Swedish Preschool”, *Sex Roles*, (Cilt:75,Sayı.9) 422–433. <https://doi.org/10.1007/s11199-016-0637-7>
- Marland, M. (1983). School as a Sexist Amplifier. M. Marland (Ed.) *Sex Differentiation and Schooling içinde* (s.1-8). London: Heinemann Educational Books.
- Marshall, E. (2004). “Stripping for the Wolf: Rethinking Representations of Gender in Children’s Literature”, *Reading Research Quarterly* (Cilt:39, Sayı 3), 256-270.
- McCabe, J. /Fairchild, E./ Grauerholz, L./ Pescosolido, Bernice A./ Tope, D. (2011). “Gender in Twentieth-Century Children’s Books: Patterns of Disparity in Titles and Central Characters”. *Gender & Society*, (Cilt:25,Sayı.2) 197–226. <https://doi.org/10.1177/0891243211398358>.
- McDonald, Scott M. (1989). Sex Bias in the Representation of Male and Female Characters in Children’s Picture Books, *The Journal of Genetic Psychology* (Cilt:150,Sayı.4) 389-401.
- Nilsen, Alleen P. (1971). Women in Children’s Literature, *College English* (Cilt:32,Sayı.8) 918-926.
- Oakley, A. (1985). *Sex, gender and society*. (8. Ed.). Gower Publishing Company Limited.
- Oğus Rollas, B. (2017). 0-6 Yaş Resimli Çocuk Hikâye Kitaplarında Toplumsal Cinsiyet İnşası, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi, İzmir.
- Ölçer, E. (2003). Türkiye Masallarında Toplumsal Cinsiyet ve Mekân İlişkisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

- Öztan, E. (2015). “Feminist Araştırmalar ve Yöntem” Saygılıgil, F. (Der.), Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları (Ankara: Dipnot Yay.): 271-291.
- Poarch, R./Monk-Turner, E. (2001). Gender Roles in Children’s Literature: A Review of Non-award-winning “easy-to-read” Books, Journal of Research in Childhood Education (Cilt:16,Sayı.1) 70-76.
- Roper, Emily A./Clifton, Alexandra M. (2013). The Representation of Physically Active Girls in Children’s Picture Books, Quarterly for Exercise and Sport (Cilt:84,Sayı.2) 147-156.
- Salman E., Tomris Y. (2010). Resimli Çocuk Kitaplarındaki Toplumsal Cinsiyet Olgusunun İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Sarpkaya, S. (2019). Samed Behrengî’nin Eserlerinde Çocuk, Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (Cilt:4,Sayı.7) 62-73.
- Scott, Joan W. (1986). “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”. The American Historical Review, (Cilt:91,Sayı:5) 1053- 1075. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/1864376>
- Segal, E. (1981). Picture Books and Princesses: The feminist Contribution. Children’s Literature Association Quarterly, (1981 proceedings) 77-83.
- Sever, S./ Aslan, C. (2011, Ekim). Çocuk Edebiyatı Yapıtlarında Karakter Çerçevesinin Oluşturulmasında Cinsiyet Rollerinin Sunuluşu. III. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu (Bildiriler ve Atölye Çalışmaları). Ankara Üniversitesi Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Uygulama ve Araştırma Merkezi (ÇOĞEM), Ankara.
- Stephens, J. (2006). “Theory and Critical Practice”, Canadian Children’s Literature, (Cilt:32,Sayı:1) 132- 144.
- Şimşek, M. (2019). Feyza Hepçilingirler’in Çocuklara Yönelik Yazmış Olduğu Eserlerinde Toplumsal Cinsiyet Yansımaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Tepe, Ü. (2020). Okul Öncesi Dönem Resimli Çocuk Kitaplarında Yer Alan Anne, Baba ve Çocuk Karakter Eylemlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

- Tognoli, J./ Pullen, J./ Lieber, J. (1994). Domestic and Work Locations of Characters in Children's Books, Children's Environments (Cilt:11,Sayı.4) 272-280.
- Tsao, Ya-Lun (2008). "Gender Issues In Young Children's Literature". Reading Improvement, (Cilt:45,Sayı:3) 108-115. <https://link.gale.com/apps/doc/A184699333/AONE?u=anon~33b337a3&sid=googleScholar&xid=fc0df94f>
- Turhan, O./Karaca Turhan, F./Baş, B. (2021). "Türk Çocuk Edebiyatında Meslekler ve Toplumsal Cinsiyet". Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (Cilt:50,Sayı:1) 1-30. DOI:10.14812/cufej.760503.
- Turner-Bowker, Diane M. (1996). Gender Stereotyped Descriptors in Children's Picture Books: Does "curious Jane" Exist in the Literature? Sex Roles (Cilt:35,Sayı 7-8) 461-488.
- Ullah, H./ Ali, J./ Naz, A. (2014). "Gender Representation in Children's Books: A Critical Review of Empirical Studies". World Applied Sciences Journal, (Cilt:29, Sayı.1), 134-141.
- Ünelöz, G. (2017), Ödüllü Çocuk Romanların Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Bağlamında İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Vannicopoulou, A. (2004). Resimli Çocuk Kitaplarında Kadın Karakterler, Ege Eğitim Dergisi (Yeliştuna, D.Ç, Çev.), (Cilt:5,Sayı.2) 65-73.
- Yener, T. (2020). Okul Öncesi Hikâye Kitaplarındaki Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Kitabın Metinsel İçeriği ve Kitabın Resimleri Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Weitzman, L./ Eifler, D./ Hokada, E./ Ross, C. (1972). Sex-role Socialization in Picture Books for Preschool Children, American Journal of Sociology (Cilt:77,Sayı.6) 1125-1150.
- Zimet, Sara G. (1976), Print anad Prejudice. London: Hodder and Stoughton.